

mgr Joanna Wrona
Wydział Filologiczny
Uniwersytet w Białymstoku

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.:

Leksyka profesjolektu funkcjonariuszy podlaskiej straży granicznej
(Лексика профессиолекта служащих подляшской пограничной охраны)
napisanej pod kierunkiem dr hab. Lilii Citko, prof. UwB

Granica Rzeczypospolitej Polskiej na swym wschodnim odcinku jest zarazem granicą Unii Europejskiej i strefy Schengen. Ochroną wschodniej granicy państwowej zajmuje się Podlaski Oddział Straży Granicznej, w skład którego wchodzi szesnaście placówek. Podlascy funkcjonariusze zabezpieczają ponadstukilometrowy odcinek granicy polsko-litewskiej i prawie 250-kilometrową granicę zewnętrzną z Republiką Białorusi.

Region Podlasia jest zróżnicowany pod względem kulturowym i językowym. Wzajemne oddziaływanie języków: polskiego, rosyjskiego, białoruskiego oraz ich odmian powoduje, że obok oficjalnej terminologii używanej przez służby graniczne funkcjonuje swoista leksyka niespotykana w innych grupach zawodowych. Charakter i specyfika pełnienia służby przy ochronie granicy, bezpośrednie kontakty z ludnością pogranicza i obcokrajowcami, dla których Polska jest krajem tranzytowym, sprawiają, że język funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej jest bardzo bogaty i niejednorodny pod względem leksykalnym, gramatycznym i stylistycznym.

W ostatnich latach, w związku ze zmianami polityki Unii Europejskiej w zakresie ochrony granic zewnętrznych, jak również nasileniem się kontaktów turystycznych i ekonomicznych, w szeregach straży granicznej znalazło się wiele młodych osób władających językiem angielskim jako obcym, zaś z rosyjskim i białoruskim stykających się po raz pierwszy. Konieczność porozumiewania się w celu weryfikacji warunków wjazdu i pobytu z bardzo zróżnicowaną grupą osób rosyjskojęzycznych, jak również niejawnosć w przekazywaniu informacji pomiędzy współpracownikami oraz powszechna zasada ekonomii języka sprawiają, że po upływie krótkiego czasu każdy z funkcjonariuszy posługuje się językiem zrozumiałym jedynie wewnątrz swojej grupy zawodowej – profesjolektem¹.

¹ Za: A. Wilkoń, *Typologia odmian współczesnej polszczyzny*, Katowice 2000, s. 63-64.

Własny język integruje grupę, zarazem odróżniając ją od innych i odzwierciedlając podejście jej członków do otaczającej rzeczywistości. Charakteryzuje go nacechowanie emocjonalne, często stosowana gra słów, występowanie żartów językowych, a także wulgaryzmów. Jest to odmiana ustna, którą cechuje: profesjonalność, tajność, ekspresywność.

Celem rozprawy jest rejestracja i wieloaspektowy opis leksyki i frazeologii używanej przez grupę zawodową funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej.

Wybór tematu rozprawy w dużym stopniu był podyktowany faktem rozpoczęcia przeze mnie pracy zawodowej w badanej grupie. Podczas wypełniania zadań służbowych miałam okazję obserwowania „od wewnątrz” zjawisk zachodzących w języku funkcjonariuszy. Rusycystyczne przygotowanie zainspirowało mnie do zajęcia się aspektem wpływu języka rosyjskiego na profesjolekt funkcjonariuszy. Właśnie moja specjalność rusycysty, a także główne zagadnienie badań, jakim jest opis wpływów rosyjskich na język straży, zdecydowały o języku rozprawy doktorskiej. Dodatkowym czynnikiem motywującym wybór tematu dysertacji był fakt, że ta sfera leksyki nie została jeszcze zbadana. Mimo że teorią profesjolektu zajmowało się wielu badaczy, zarówno rosyjskich, jak i polskich, to profesjolekt funkcjonariuszy straży granicznej nie był dotychczas obiektem badań. Najbardziej zbliżoną grupą, której język zawodowy opisywali badacze polscy i rosyjscy, są policjanci².

Projekt związany z badaniem języka funkcjonariuszy pełniących służbę w Podlaskim Oddziale Straży Granicznej realizowany był w latach 2015-2019. Materiał badawczy pozyskałam głównie metodą ankietową. Metodami uzupełniającymi były: metoda wywiadów bezpośrednich (otwartych rozmów z funkcjonariuszami o słownictwie używanym wyłącznie w czasie służby) oraz metoda obserwacyjna (zamierzona, celowa i ukierunkowana na uszczegółowienie materiału zebranego za pomocą ankiet). Jako członek grupy osobiście weryfikowałam zebrany materiał, zwracając uwagę na specyfikę użycia leksyki w praktyce, korygując wymowę, uszczegóławiając sytuacje, w jakich badane jednostki leksykalne są używane, oraz doprecyzowując ich znaczenie jako profesjonalizmów. Istotna była też anonimowość badacza. Ponieważ grupa traktowała mnie jako swego członka, a nie zewnętrznego obserwatora, miałam możliwość weryfikacji materiału podczas rzeczywistych rozmów służbowych.

² См. М. Карватовска, В. Ярош, *О языке профессиональных полицейских*, „Acta Humana”, nr 2, 2011, s. 15-26; Н.С. Скрипичникова, *Фразеологизмы в профессиональном сленге сотрудников полиции*, „Вестник Новгородского государственного университета”, nr 77, 2014, s. 238-239; Н.С. Скрипичникова, *Устойчивые словесные комплексы в устной профессиональной коммуникации*, Челябинск 2016; Н.С. Скрипичникова, *Ключевые концепты в профессиональном дискурсе работников правоохранительных органов*, „Вестник Челябинского государственного университета”, nr 33, 2011, s. 120-123.

Grupa badawcza to około stu funkcjonariuszy z różnych placówek należących do Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej. Ankietywanie przeprowadzono wśród osób pełniących zróżnicowane funkcje służbowe, m.in. wykonujących zadania bezpośrednio przy ochronie granicy państwowej, jak i odbywających służbę na przejściach granicznych lub w administracji wewnętrznej. Grupę cechowała również niejednorodność pod względem wieku, płci, stażu służby, co dało możliwość zgromadzenia w miarę reprezentatywnego materiału leksykalnego.

Do opisu słownictwa zastosowano metodę analizy lingwistycznej, uzupełnioną o metodę socjolingwistyczną (charakterystyka społeczności językowej) i statystyczną (analiza ilościowa i zestawienie danych).

Na pracę składają się: wstęp, część teoretyczna (I rozdział), część praktyczna (II i III rozdział) i zakończenie. We wstępie szczegółowo omówiono przedmiot, cel, koncepcję pracy oraz zastosowane metody badawcze.

Pierwszy rozdział, o charakterze teoretycznym, poświęcony jest sformułowaniu podstaw badawczych, tj. zdefiniowaniu używanych w pracy pojęć, takich jak: socjolekt, profesjolekt, język specjalny itd. Tu również przedstawiono obszerną charakterystykę badanej grupy.

W drugim rozdziale główna uwaga została skupiona na zapożyczeniach. W pierwszej kolejności analizie poddano zapożyczenia zewnętrzne, tj. leksemy pochodzące z języków skodyfikowanych, które okazały się dominujące w grupie leksyki zapożyczonej. Potwierdzone zostały wstępne założenia badawcze, że język funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej wykorzystuje dużą liczbę zapożyczeń rosyjskich. W tym języku porozumiewają się osoby przekraczające granicę, a komunikowanie się z nimi należy do podstawowych obowiązków służbowych funkcjonariuszy. Część zapożyczonych leksemów zachowuje cechy języka źródłowego, inne z kolei podlegają procesom asymilacji – fonetycznej, ortoepicznej, gramatycznej, semantycznej.

Także w rozdziale drugim przedstawiono w zarysie historię wpływów rosyjskich na język polski i scharakteryzowano rusycyzmy, które znalazły się w badanym profesjolekcie. Z analizy wynika, że zapożyczone leksemy służą do nominowania przedmiotów, zjawisk, procesów itp. I chociaż często pożyczki te mają swoje polskie ekwiwalenty, to w efekcie częstego stosowania w codziennych kontaktach z osobami rosyjskojęzycznymi ostatecznie zakorzeniają się w profesjolekcie funkcjonariuszy. Wzbogacając zasób słownikowy, usprawniają one jednocześnie komunikację. Statystycznie są najliczniejszą grupą, składającą się z 25 jednostek. W stosunku do rusycyzmów zapożyczenia z innych języków obcych

są marginalne: germanizmy – 5 leksemów, anglicyzmy – 5, galicyzmy – 2. Rusycyzmy stanowią 13% wszystkich profesjonalizmów zarejestrowanych w przedstawianych badaniach.

Druga analizowana grupa zapożyczeń to zapożyczenia wewnętrzne – słownictwo pochodzące z innych socjolektów i potocznego języka polskiego. Wyodrębnienie tej leksyki sprawiło znaczne trudności, co wiąże się z brakiem źródeł dokumentujących tego typu słownictwo. W wyniku konfrontacji z dostępnymi źródłami tylko 3 leksemy można było włączyć do grupy słownictwa zapożyczonego z innych socjolektów. Są to: **BULAJE** *polic.* ‘światłne i dźwiękowe sygnały umieszczone na dachu samochodów uprzywilejowanych, policji, straży granicznej’, **KOT** *środ. wojsk.* ‘żołnierz rozpoczynający służbę wojskową’, **POGRANICZNIK** *środ. wojsk.* z ros. ‘żołnierz wojsk chroniących pogranicze państwa’.

Pozostałe badane wyrazy to zapożyczenia z potocznej odmiany języka polskiego, zidentyfikowane na podstawie poświadczeń w USJP posiadających kwalifikator *pot. (potoczny)*, np. **BELKA** *pot.* ‘prostokątna naszywka na naramienniku lub na rękawie munduru, będąca oznaką rangi wojskowej’ USJP; **CIAPATY** *pot.* ‘osoba o śniadej karnacji, najczęściej osoby pochodzące z krajów byłego Związku Radzieckiego i Azji’, pejor. pogard. obraz. ‘osoba pochodząca z Indii, Pakistanu, Bangladeszu lub krajów arabskich, osoba ciemnoskóra’ USJP; **PRZEMYT** *pot.* ‘to, co jest przemycane: towary, dewizy, przedmioty, nielegalnie przewożone przez granicę’ USJP; **PRZERZUT** *pot.* ‘przewiezienie, przetransportowanie kogoś lub czegoś w inne miejsce, z jednego punktu do innego; także: dostarczenie kogoś, czegoś, zwłaszcza nielegalnie, do innego kraju’ USJP.

Statystycznie w profesjolekcie Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej zapożyczenia zewnętrzne stanowią 19% całego zebranego materiału i 66% zapożyczeń, natomiast zapożyczenia wewnętrzne to 10% całego materiału i 34% wszystkich zapożyczeń.

Trzeci rozdział poświęcono neologizmom strukturalnym i semantycznym.

W badaniach pokazano, że sufiksacja jest techniką derywacyjną najczęściej wykorzystywaną do tworzenia neologizmów. Nowe formacje to przede wszystkim rzeczowniki: **PSI-ARCZYK** ‘opiekun psa służbowego’, **SCHENGEN-KA** ‘wiza uprawniająca do pobytu w strefie Schengen’. Wyróżniono także przykłady tworzone za pomocą złożień dwóch podstaw słowotwórczych, np.: połączone interfiksem *-o-* dwie podstawy *dupa* i *włazić* stworzyły neologizm **DUPOWŁAZ** ‘wulgarnie na osobę przymilającą się o względy przełożonych’, a **PASSERATI** ‘ironiczna nazwa często spotykanego na przejściach granicznych zdezelowanego pojazdu o pojemnym baku marki Volkswagen Passat’ został utworzony przez złożenie słów *Passat* i *Maserati*. Stosowanie wymienionych technik derywacyjnych wskazuje

na potrzebę ekonomii językowej wśród funkcjonariuszy. Podczas wypełniania zadań służbowych często liczy się czas i sprawność w przekazywaniu informacji.

Z tego samego powodu zachodzi proces substancywizacji, czyli przejście do kategorii rzeczownika z innej części mowy. Zaobserwować to można w leksemie **ZIELONA**, oznaczającym, w formie rzeczownika, nazwę grupy wykonującej swoje zadania w terenie, poza placówką. Podobne przejście obserwuje się w słowie **STARY**, w znaczeniu 'komendant', wskazującym, że jest to często osoba doświadczona, o długim stażu służby.

W zebranej bazie materiałowej wyróżniono innowacje skracające, dwuczłonowe jednostki leksykalne, połączenie rzeczownika z przymiotnikiem określającym. W profesjolekcie ograniczają się natomiast do samego rzeczownika, np. **BRAMKA** 'bramka radiometryczna', **KAMIZELKA** 'kamizelka kuloodporna'. Redukcja składu leksykalnego o jeden komponent odbywa się bez szkody dla zrozumienia wyrażenia wewnątrz środowiska, a co za tym idzie – sprzyja ekonomii i unikaniu powtórzeń. Innowacje pełnią funkcję pragmatyczną.

Kolejną innowacją językową wykorzystywaną przez podlaską straż graniczną są metafory. Duża frekwencja neologizmów semantycznych wskazuje na kreatywność i poczucie humoru opisywanej grupy, a sam profesjolekt, którym się ona posługuje, nabywa cech generalizacji i kategoryzacji.

Przesunięcia semantyczne dotyczą różnych podobieństw desygnatu, na przykład funkcji – **BUDA** 'budynek w przejściu granicznym, w którym dokonuje się kontroli dokumentów' – jak psia buda – jest niewielkim pomieszczeniem, ale ciepłym i chroniącym przed deszczem. Kolejną grupą neologizmów są te związane z podobieństwem wyglądu zewnętrznego desygnatów (formy, kształtu, koloru itp.). Można to zaobserwować w słowie oznaczającym nieduże urządzenie do przekazywania informacji – **PAGER**, który w profesjolekcie oznacza 'urządzenie noszone na pasku, które wskazuje na zwiększony poziom radiacji / promieniowania w otoczeniu'. Inne neologizmy dotyczą podobieństwa charakteru, np. **KRÓL JULIAN** 'postać z bajki „Madagaskar”, posiada cechy narcystyczne i wielką chęć władzy' – w socjolekcie oznacza komendanta. Za pomocą przenośni nazywani są ludzie, przedmioty wyposażenia, elementy munduru, miejsca pełnienia służby czy dokumenty kontrolowane przez straż graniczną.

Badania ilościowe wskazują na podobną liczbę neologizmów semantycznych i strukturalnych – odpowiednio 57% i 43%. W całym zebranym materiale stosunek ten wśród profesjonalizmów wynosi: 41% – neologizmy semantyczne i 30% strukturalne.

W badanym języku funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej znalazły się również neologizmy w formie związków wyrazowych (13% wszystkich neologizmów i 8% całego materiału badawczego). Formy te używane są najczęściej dla wzmocnienia emocjonalności wypowiedzi.

Zebrany materiał został dodatkowo przeanalizowany poprzez podzielenie go na pola semantyczno-leksykalne. Można wyciągnąć wniosek, że najczęstszą przyczyną motywacji są: podobieństwo funkcji i czynności, cechy charakteru oraz podobieństwo zewnętrzne (rozmiaru, wielkości, formy, koloru, materiału, z jakiego rzecz została stworzona), a także nazwy stanowiące część całego zbioru.

Druga klasyfikacja pokazała, że funkcjonariusze podlaskiej straży granicznej profesjolektalnych jednostek używają do nazywania: ludzi, funkcjonariuszy różnych służb, osób przekraczających granice, a także osób współpracujących ze strażą graniczną (31%). Porównywalną pod względem liczności grupą są nazwy wyposażenia, sprzętu i instrumentów używanych do zadań służbowych (27%). Mniejszymi grupami są leksemy nazywające miejsca, elementy munduru, a także nazwy dokumentów i ich zabezpieczeń.

Wyniki badań wskazują, że język grupy zawodowej, jaką stanowią funkcjonariusze Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, jest częścią narodowego języka polskiego. Ograniczona sfera używania, terytorium, grupa socjalna, którą łączy zawód, wskazują, że można w tym przypadku mówić o języku profesjonalnym – profesjolekcie, który składa się z profesjonalizmów. Są to słowa i wyrażenia z różnych sfer profesjonalnej działalności, niewystępujące w mowie powszechnej. Profesjonalizmy – w odróżnieniu od terminów – uznaje się za półoficjalne słowa, występujące w mowie.

Zgodnie z założonymi celami badań i przyjętymi metodami zebrano 179 słów i 16 związków wyrazowych, co pokazuje, że język funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej jest bardzo bogaty.

Już po wstępnym podziale zebranego materiału okazało się, że rozwój profesjonalizmów zachodzi dwutorowo: powstają one na bazie leksyki własnej języka polskiego i leksyki zapożyczonej z innych języków obcych.

Różnorodność profesjolektu podlaskiej straży granicznej wskazuje na zróżnicowanie etniczne, wiekowe i kulturowe funkcjonariuszy.

Przedstawione badania dają praktyczną możliwość przygotowania pełnego słownika profesjolektu funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej. Posłużą także zrozumieniu i badaniom zagadnień związanych z profesjolektami.

11.05.2020 Joanna Wvona